

نگاهی به قرآن های نفیس به خط کوفی منسوب به ائمه اطهار(ع) در گنجینه آستان قدس رضوی

قرآن‌هایی به خط نور

امید حسینی نژاد

گزارش

کتابت قرآن کریم از زمان نزول این کتاب آسمانی تا امروز، تطورات گوناگونی را پشت سر گذاشته است. در سال‌های نخستین نزول وحی، برخی از صحابه نظیر امام علی^(ع) یا یانی را که بر پیامبر^(ص) نازل می‌شد، کتابت می‌کردند. در این دوران، تعداد افرادی که خواندن و نوشتن می‌دانستند، در شبه جزیره عربستان اندک بود اما رفته رفته با توجه ویژه پیامبر اکرم^(ص) به علم و دانش، بر تعداد باسوادان افزوده شد، تا آن‌جاکه پیامبر اکرم^(ص) شرط آزادی اسیران جنگ بدر را آموختن سواد به ۱۰ مسلمان تعیین کردند. پس از مدتی بر تعداد کاتبان وحی افزوده شد. بنابر گزارش‌های مورخان بعضی از مردم نیز برای خود، بخش‌هایی از قرآن را کتابت می‌کردند و نزد خود نگاه‌می‌داشتند. پس از رحلت پیامبر اکرم^(ص) و جمع قرآن توسط صحابه به ویژه امام علی^(ع)، اهتمام مردم برای کتابت قرآن بیشتر شد. در این زمان علوم مرتبط با فهم قرآن کریم مثل نحو نیز به سمت مدون شدن حرکت کرد و فردی چون ابوالاسود دؤنلی با راهنمایی امیرالمومنین^(ع) قواعد ابتدایی نحو عربی را بنیان نهاد. ناگفته نماند پیش از تأسیس شهر کوفه در زمان خلیفه دوم، قرآن به خط حجازی که خط کهن شبه جزیره بود، کتابت می‌شد. در همان ابتدا به دلیل ابتدایی بودن ویژگی‌های خط، مشکلاتی برای کتابت وجود داشت اما به این دلیل که اصالت متن وحیانی با قرأت بود، نه کتابت، سبب ایجاد مشکل برای متن قرآن نمی‌شد. بسیاری از مردم قرآن را حفظ بودند و این امر سبب می‌شد تحریفی در متن کلام الهی ایجاد نشود. در سرزمین‌های اسلامی، سبک حجازی و کوفی، نخستین خطوطی هستند که برای نگارش قرآن به کار رفته‌اند. پس از سبک حجازی، رشد و تکامل خط عربی از طریق خط کوفی صورت پذیرفت. خط کوفی به لحاظ شکل ظاهری به دو شیوه کلی ساده و تزئینی مرسوم بوده‌است. کوفی ساده، خالص و خالی از تزئین است و کوفی تزئینی، شیوه‌ای است که عناصر تزئینی را در بردارد.

- قرآن‌هایی به خط امامان(ع)

قرآن های منسوب به دستخط امامان شیعه^(ع) مجموعه‌ای از قدیم‌ترین مصاحف قرآنی در جهان اسلام و به‌ویژه ایران را تشکیل می‌دهند. بیشتر این مصاحف اکنون در کتابخانه‌ها و موزه‌های ایران، وپس از آن در عراق، ترکیه، مصر، یمن، هند،

و برخی کشورهای اروپایی چون انگلستان و آلمان نگهداری می‌شوند. نشانه‌هایی در دست‌است‌که‌از حدود قرن چهارم هجری، کتابت و دستخط برخی از نسخه‌های قرآنی به خط کوفی را به امام علی^(ع) یا دیگر امامان^(ع) نسبت داده‌اند. از سوی دیگر، جست‌وجو در مجموعه‌های خصوصی، موزه‌ها و کتابخانه‌های ایران و جهان نشان می‌دهد اکنون قریب به ۲۰۰ نسخه کامل یا ناقص قرآن منتسب به دستخط امام علی^(ع) یا یکی دیگر از امامان^(ع) وجود دارد. همچنین می‌دانیم که تشریف‌به‌زیارت قرآن امامان^(ع) یا یکی از صحابه پیامبر نیز ارج و اعتبار فراوان داشته‌است. از همین‌رو در بسیاری از مصاحف موجود و منتسب به ائمه^(ع)، نمونه‌هایی از «عرض دید» و شهادت به زیارت نسخه را می‌توان یافت. این امر سبب شده‌است که تقریباً هیچ کس پژوهشی تاریخی و انتقادی در باب صحت انتساب این نسخه‌ها به افرادی در دو قرن نخست انجام ندهد. از سوی دیگر، روشن است پیدایش نسخه‌های قرآنی منسوب به صحابه پیامبر اکرم^(ص) و امامان شیعه^(ع) طی قرون متمادی، همواره ابزاری برای افزایش بهای مادی و معنوی آن بوده‌است. حتی گاه مالکان این آثار، در کنار ذکر انتساب یک برگه قرآنی به یکی از امامان، بهای آن را نیز نوشته‌اند.

- قرآن منسوب به خط امام علی(ع)

این نسخه که به خط کوفی ۱۶ سطری روی پوست کتابت شده‌است، متعلق به دوران نخست اسلامی است که در سال ۱۰۰۹ هجری قمری ازسوی شاه‌عباس صفوی وقف حرم مطهر امام رضا^(ع) شده‌است و وقف‌نامه آن را شیخ بهایی در پشت برگ اول نسخه نگاشته‌است. این قرآن بسیار ارزشمند دارای ویژگی‌های متعددی است و نمایانگر قرائات، رسم الخط، شمارش آیات، اسماء‌سور و ترتیب مصحف‌است که از سوره حمد آغاز شده و به سوره ناس ختم می‌شود. جنس این مصحف شریف بنا به قول مشهور از پوست آهوست که البته در اقوال مختلف به پوست گاو و گوسفند نیز اشاره شده و با ۶۸ برگ باجنس ورق است. مرکب و خط این قرآن نیز نشان دهنده قدمت این اثر نفیس است. همچنین آغاز این نسخه قرآن که جزء ۱۲ و ۱۳ را شامل می‌شود، با آیه یک سوره هود است و با آیه ۱۱۰ سوره کهف پایان یافته‌است.

- گنجینه نفیس آستان قدس رضوی

بی تردید کتابخانه آستان قدس رضوی، یکی از گنجینه‌های نفیس دنیاست که نسخه‌هایی نفیس از میراث اسلامی را در خود جای داده‌است. مصاحف موجود در این کتابخانه جزوار زشمندترین گنجینه‌های قرآن در سرتاسر دنیاست. قرآن شماره ۱۸ این کتابخانه که به خط حجازی نوشته شده‌است، حیرت‌برانگیزی از قرآن پژوهان دنیا را برانگیخته‌است. در کتر مرتضی

قرآن منسوب به امام حسین (ع)

این قرآن نفیس ۴۱ برگ را شامل می‌شود که در هر برگ آن هفت سطر از قرآن کتابت شده‌است. کتابت این قرآن همراه با سادگی حروف با مرکب مشکی است، فاصله میان حروف تقریباً مساوی است و بعضی از صفحه‌ها دارای تذهیب است. اعراب و اِعجام (نقطه‌گذاری) از ویژگی‌های شایان توجه این نسخه‌است و معمولاً حروف آخر و حروفی که برای خواننده امکان لغزش در خواندن وجود دارد،

گنجینه های دریایی حرم مطهر رضوی

موزه

امضای منسوب به امام رضا (ع) در انتهای سوره نور، همراه با تشریف منسوب به شاه اسماعیل، نسخه ش ۱۵۸۶ در کتابخانه آستان قدس رضوی

قرآن شماره ۱۸ به خط حجازی

قرآن شماره ۱۲ منسوب به خط امام علی(ع)

کریمی نیاد در مقاله‌ای که مجله مطالعات نسخ خطی انتشارات «بریل» چاپ و منتشر کرده، به بررسی این قرآن نفیس پرداخته و ویژگی‌های مهم این مصحف را برشمرده‌است.

- قرآن منسوب به امام حسن(ع)

این اثر نفیس در سال ۱۰۰۸ هجری قمری به دست شاه عباس اول صفوی وقف آستان مقدس امام رضا^(ع) شده‌است. در صفحه نخست این قرآن، وقف‌نامه شاه عباس اول صفوی به خط و امضای شیخ بهایی به چشم می‌خورد و در صفحه آخر، ترغیمه «کتابه حسن بن علی ابن ابی طالب فی سنه احدی اربعین» را می‌توان مشاهده کرد.

در وقف‌نامه این قرآن نیز چنین آمده‌است: «این جزء قرآن مجید را که به خط شریف حضرت امام

همام سبط الرسول و قره عین الوصی والیتول ابی محمد الحسن علیه الصوه والسلام است، وقف نمود بر روضه منوره مطهره سدره مرتبه رضیه رضویه علی صاحبها الف سلام و تحیه، پادشاه اسلام پناه ظل... خاک آستانه خیر البشر مروج مذهب حق ائمه اثنی عشر، غلام باخلاص امیرالمؤمنین حیدر ابوالمظفر شاه عباس الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان خلد... تعالی ملکه و سلطانه و افاض علی العالمین بره و عدله و احسانه به حق محمد وآله الطاهرین آمین رب العالمین، حرره الداعی بهاء الدین محمد العالمی.»

- قران با دستخط منسوب به امام سجاد(ع)

این قرآن که به خط کوفی روی پوست آهو کتابت شده، ۱۶ سطری، بیاضی شکل، اعراب به‌شگرف، اسجده، احزاب، مؤمن، فصلت، جاثیه، احقاف، واقعه و حدید است.

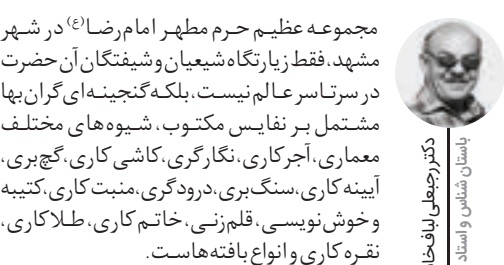
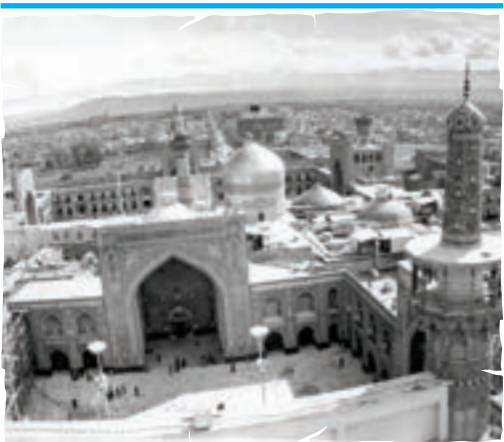
توتیای دریایی و... به نمایش گذاشته شده که از نظر علمی و زیست‌شناسی بسیار شایان توجه است. از جمله اهداکنندگان شاخص به موزه آب‌زبان می‌توان به محمدسعید فؤاد وهبه، یکی از شیعیان کشور سوریه، دکتر محمدفرهاد رحیمی، عبدا... میرشکاری، مرتضی کوشک‌باغی، بهروز اسلامی، علیرضا رضایی، محمد ابراهیم کریم‌زاده تهرتی، ناصر درمحمدی، محسن پیل‌پای، رضامؤنی فرد، سیدمحمدحسنی‌نیا، ابوالفضل عیدیان و... اشاره کرد. این گنجینه دریایی در فضای ۴۵۰ مترمربعی موزه مرکزی حرم مطهر رضوی واقع در صحن کوثر هر روز به جز روزهای تعطیل از ساعت ۸ تا ۱۸ آماده بازدید علاقه‌مندان است.

۱

گذری بر تاریخ حرم مطهر رضوی از پیدایش تا به امروز (قسمت اول)
دارالامان مشهد

مجموعه عظیم حرم مطهر امام رضا^(ع) در شهر مشهد، فقط زیارتگاه شیعیان و شیفتگان آن حضرت در سرتاسر عالم نیست، بلکه گنجینه‌ای گران‌بها مشتمل بر نفایس مکتوب، شیوه‌های مختلف معماری، آجرکاری، نگارگری، کاشی‌کاری، گچ‌بری، آیینه‌کاری، سنگ‌بری، دروگری، منبت‌کاری، کتیبه و خوش‌نویسی، قلم‌زنی، خاتم‌کاری، طلاکاری، نقره‌کاری و انواع یافته‌هاست.

در طول صدها سال، استادان و هنرمندان حکیم و فرهیخته به پشتوانه مهارت و حکمت و بهره‌گیری از همه علوم از جمله معماری، اسطوره‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخ هنر و نگارگری، فضاها و حجم‌هایی از قبیل صحن‌ها، رواق‌ها، گنبد‌ها، مناره‌ها و ایوان‌ها را نامادین و مفهومی برآورده و آراسته‌اند تا آن مجموعه را چون جهان آفرینش و بهشت برین جلوه‌گر سازند و ریشه‌ها و بنیادهای فرهنگ و اسطوره‌های اسلامی ایرانی را به یادآورند و پاس دارند اما به دلیل عدم معرفی یا معرفی ناقص آن، گنجینه عظیم‌گویی فقط یک زیارتگاه تلقی شده‌است و زائران کمتر رموز رازهای نهفته در آن را جست‌وجوی کنند.

مسئله معرفی عالمانه حرم رضوی ضمن آشنا ساختن بیشتر مشتاقان با تاریخچه و ساختار آن، ارزش‌های فرهنگی، معماری و هنری آن مجموعه را نیز آشکار خواهد کرد. با این هدف سعی می‌کنیم نگاهی همه‌جانبه به حرم رضوی داشته باشیم. در طرح و بیان مباحث «حرم‌شناسی» حتی الامکان سعی خواهد شد با مراجه به منابع معتبر، به تاریخ حرم مطهر، تغییر و تحولات، ارزش‌های معماری، فضاها، المان‌ها، تزئینات معماری، برخی سازه‌های نفیس منقول و نمادشناسی پرداخته شود. اسناد و مکتوبات می‌گویند در سال ۱۹۲ هجری قمری، هارون الرشید برای سرکوب کردن رافع بن نصر سیار به خراسان آمد و در پی بیماری سختی در سناباد (شهرکی مجاور نوغان) درگذشت و در همان مکانی که اقامت داشت به خاک سپرده شد. بسیاری از مورخان محل اقامت هارون را کاخ حمقیدبن قحطبه ذکر کرده‌اند. حضرت امام رضا^(ع) نیز در آخر ماه صفر سال ۲۰۳ هجری قمری در نوغان به شهادت رسیدند و به دستور مأمون در هارونیه مجاور هارون الرشید به خاک سپرده شدند. در اینکه مدفن امام رضا^(ع) در همان مکانی که اقامت داشت به خاک سپرده شد، بسیاری از اما از حدیث اباصلت هروی که شیخ صدوق آن را در کتاب، عبون اخبار الرضا، آورده‌است، می‌توان نتیجه گرفت که گور هارون در فضای باز و محلی بوده که مأمون برای آن قبه‌ای ساخته‌بوده به نام هارونیه، و ۱۰ سال بعد از درگذشت هارون، پیکر پاک امام^(ع) را هم در همان قبه به خاک سپرده‌اند.

بنابه نوشته متون در اوایل سده چهارم هجری قمری، حرم حضرت^(ع) محل ومأمّن زائران و مجاوران بوده و حصاری مستحکم داشته‌است از کم‌و کیف دقیق بنای اولیه هارونیه اطلاعی در دست نیست، اما باتوجه به نحوه قرارگیری مدفن مطهر امام می‌توان فرض کرد که محدوده بنای اولیه، صرف‌نظر از دخل و تصرف‌های اخیر، همان محدوده کنونی روضه منوره بوده‌است.

به استناد برخی متون تاریخی از جمله «کامل» ابن اثیر، سبکتکین غزنوی در اواخر قرن چهارم هجری قمری، حرم امام را که به «مشهد»، معروف بود، تخریب کرد و از آن شالوده‌ای به ارتفاع حدود۱ متر باقی ماند تا اینکه در زمان سلطان مسعود غزنوی (۴۳۲_۵۴۲ ق.) حرم رضوی به همت بوبکر شهرد و سوری بن معتر، تجدید بنا و آباد شد. بدیهی است که بنای بازسازی شده سبک و سیاق بناهای آن دوره را نداشته که برجسته‌ترین آن‌ها را امگاهارسلان جاذب در سنگ بست و ۳۰ کیلومتری جنوب مشهد است.

ظاهر ا حرم مطهر با همان هیئت و ساختار دوران غزنوی به همراه مسجد بالاسر یا مقبره ابوالحسن عراقی در دوره سلجوقیان نیز وجود داشته و توسط غذا آسیب دیده و با همت شرف الدین علی قمی مرمت شده‌است.

از اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم (دوران خوارزمشاهی) نیز تزئیناتی در آزاره‌های درون روضه وحاشیه ورودی پیش‌روی مبارک نصب شده‌است و عمده آن‌ها کاشی‌های زرین فام برجسته کتیبه‌دار معروف به «سنجری» بوده که برخی آن‌ها را به سلطان سنجر سلجوقی نسبت می‌دهند، حال اینکه آن کاشی‌ها به استناد تاریخ، متعلق به دوران خوارزمشاهی هستند و انتسابشان به سنجر احتمالاً سلطان محمد خوارزمشاه است که او نیز لقب «سنجر» داشته‌است. عده‌ای مانند ابن اثیر نوشته‌اند که در یورش مغولان، حرم مطهر، ویران شده‌است و نیز به نوشته اعتماد السلطنه در سال ۷۰۰ هجری قمری، غازان خان یا بعد از او، سلطان محمد الجایتو، گنبد بلندی بر فراز آن برآورده‌اند، در صورتی که متون تاریخی معتبر و شواهد معماری موجود، اظهار نظرهای فوق را تأیید نمی‌کند، زیرا نه تنها مغولان به مشهد یورش نیاوردند، بلکه به دلیل وجود حرم مطهر، به دستور چنگیزخان مغول، مشهد دارالامان، شد و این شهر نه تنها آسیب ندید، که پناهگاه آوارگان و فراریان دیگر ولایات شد و عوامل توسعه شهر مشهد از آن به بعد فراهم شده‌است.

شهر

۴شنبه
۱۷ مرداد ۱۳۹۱
۵۵۰۰
مهرم
۳۳۸۸
شماره

۱۵

تاریخ و هویت